

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець – Подільський національний університет
Імені Івана Огнієнка
Кафедра Історії України

ДИПЛОМНА РОБОТА
магістра

з теми: Генерал – губернаторства в Україні в кінці XVIII – початку XX
століття.

Виконав (ла): магістрантка спеціальності
014 Середня освіта (Історія)

Заочної форми навчання

Станіславчук Олена Михайлівна

Керівник:

кандидат історичних наук

Трубчанінов Сергій Васильович

Кам'янець – Подільський – 2018 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження	7
1.1. Історіографія проблеми	7
1.2. Джерельна база дослідження	12
Розділ 2. Політико-правовий статус українських земель у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.	16
2.1. Інкорпорація українських земель до складу Російської імперії	16
2.2. Зміни в адміністративному управлінні в контексті передумов формування генерал-губернаторств	22
Розділ 3. Інститут генерал губернаторства в Україні в XIX – на початку XX ст.	35
3.1. Засади функціонування та повноваження генерал-губернаторств в першій половині XIX ст.	35
3.2. Еволюція інституту губернаторства в другій половині XIX – на початку XX ст.	48
Розділ 4. Тимчасові генерал-губернаторства в системі влади на території України	59
4.1. Створення, функціонування та компетенція тимчасових генерал-губернаторств у 70-х рр. XIX – на початку XX ст.	59
4.2. Утворення і діяльність Галицького військового тимчасового генерал губернаторства (1914-1917 рр.)	66
Висновки	74
Список використаних джерел та літератури	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність вивчення процесів, що відбувалися в українській історії у дореволюційний період, пов'язана з особливостями соціального розвитку і політичними реаліями сьогодення, коли переосмислюється історичний досвід, набутий під час перебування українських земель під владою інших держав.

XIX ст. в українській історії було часом формування й поширення на українських теренах централізованого імперського управління. Модернізація і раціоналізація управлінських структур в Російській імперії спричинялася до неухильного, поетапного і поступового одержавлення найважливіших напрямів соціально-економічного й культурного життя національно-етнічних регіонів імперії. Дослідження досвіду державного управління викликало й продовжує викликати особливий інтерес науковців та практиків. Це потрібно для створення ефективної системи державної влади, вдосконалення діяльності органів влади на місцях.

Вивчення організації та діяльності як всього місцевого адміністративного апарату царату, так і особливостей правового статусу генерал-губернаторів, є нагальною потребою у дослідженні процесу перетворень XIX – початку XX ст. в Україні. Проблема компетенції генерал-губернаторів, їх еволюції, співпраці з місцевим адміністративним апаратом, особливостей їхньої діяльності у різні періоди доволі багатоаспектна.

Сучасний інтерес до досвіду розвитку державних інституцій в Російській імперії у другій половині XIX ст., змін у цій сфері, які здійснювалися з ініціативи та при вирішальній ролі центральних органів влади, ставить завдання заповнення лакун, що залишилися в історичній науці після радянської доби. Нові завдання, що стоять перед суспільством, передбачають звернення до проблематики, яка почала розроблятися вітчизняними дослідниками XIX ст. та широко вивчається закордонними

авторами. До таких актуальних напрямків відносяться проблеми характеру самодержавної влади, її здатності до політичного прогресу та еволюціонування, пов'язані із цим питання самозбереження «старого режиму», а також проблеми структури та характеру правлячої еліти в центрі та на місцях, її спроможності брати участь у модернізації країни. Дати відповіді принаймні на частину з цих питань і допоможе дослідження інституту тимчасових генерал-губернаторів в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.

Об'єктом дослідження є місцевий державний апарат Російської імперії в Україні.

Предметом дослідження став інститут генерал-губернатора в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Хронологічні рамки дослідження визначені періодом активного застосування самодержавством інституту генерал-губернатора в Україні. Нижньою хронологічною межею є кінець початок XIX ст. (створення першого в на українських землях Малоросійського генерал-губернаторства). Верхньою хронологічною межею є ліквідація Галицького військового тимчасового генерал-губернаторства у 1917 р., яка поклала край існуванню інституту генерал-губернатора взагалі. В окремих випадках, при аналізі сутнісних ознак інституту генерал-губернатора, характеристиці генерал-губернаторської влади взагалі, автор звертався до більш ранніх подій.

Територіальні рамки дослідження – етнічні українські землі в складі Російської імперії, а під час дослідження періоду Першої світової війни – Східна Галичина та Північна Буковина.

Метою дослідження є всебічне висвітлення інституту генерал-губернатора в Україні у XIX – на початку XX ст., причин його введення, суті, правового становища, співвідношення з інститутом генерал-губернатора в Російській імперії.

Відповідно до сформульованої мети визначено основні **завдання** дослідження:

- з'ясувати стан досліджуваності проблеми та репрезентативності джерельної бази
- виявити та проаналізувати політико-правові чинники створення та розвитку інституту генерал-губернатора на українських територіях;
- визначити причини запровадження, генезу інституту тимчасового генерал-губернатора в Україні;
- з'ясувати особливості умови запровадження та функціонування тимчасового військового генерал губернаторства на приєднаних в роки Першої світової війни західноукраїнських землях.

Методологічна база роботи сформована на ґрунті здобутків матеріалістичної діалектики у вивченні соціальних явищ. Застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання здійснювалось крізь призму дотримання принципів об'єктивності та історизму. У роботі використані спеціально-наукові методи: формально-історичний (при визначенні правового становища генерал-губернаторів, їх компетенції); порівняльно-історичний (для порівняння правового статусу генерал-губернатора і тимчасового генерал-губернатора, організаційно-правових основ регіонального (крайового) управління на українських землях в складі Російської та Австро-Угорської імперій); історико-генетичний (при загальному нарисі походження і розвитку інституту генерал-губернатора, в Російській імперії); системний (генерал-губернаторства розглядались як підсистеми системи місцевого управління в Російській імперії в Україні, і у той же час, як системи, до складу яких входили в якості компонентів та підсистем підпорядковані генерал-губернаторам державні органи); структурно-функціональний (для дослідження структури, організаційних засад, основних напрямів діяльності генерал-губернаторів в Україні); соціологічний (при визначенні соціальних чинників, що спричиняли введення інституту тимчасового генерал-губернатора, а також його ліквідацію, з'ясуванні соціально-значущих наслідків його функціонування).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором запропоновано якісно новий системний підхід до висвітлення причин, передумов і основних аспектів функціонування інституту генерал-губернаторства на території під російської України протягом ХІХ – початку ХХ ст., що базується на нових історіографічних здобутках та аналізі джерел.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що його матеріали, положення і висновки можуть бути використані при визначенні теоретичних основ адміністративної реформи в Україні на сучасному етапі, при читанні вузівських курсів з історії держави і права України, історії державного управління, історії України, при підготовці спецкурсів, навчальних посібників та підручників. Можливим є і використання результатів роботи при проведенні подальших наукових досліджень з вітчизняної історії держави і права ХІХ – початку ХХ ст.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в українському політичному житті термін «генерал-губернатор» виник у першій половині XVIII ст. і означав почесний титул, який надавався імператорами окремим губернаторам за їх заслуги. Особи, які іменувалися генерал-губернаторами, ніяких додаткових владних повноважень не мали. Запровадження державного інституту генерал-губернаторів, як системи надрегіонального управління, в останній чверті XVIII ст. відбувалося з метою зміцнення державної влади на місцях, зокрема, виконання військово-адміністративних та фіскально-фінансових функцій держави. Введенням нової посади Катерина II мала намір укріпити вертикаль влади, яка сприяла б кращому виконанню законів, «припиненню безладу на місцях» і подальшому розвитку місцевого управління.

Генерал-губернатори переважно призначалися на провінції, нещодавно завойовані і включені до складу Російської імперії. Тепер їх потрібно було інкорпорувати до складу держави, або у регіони, у яких загострювалися соціальні і політичні конфлікти і виникала загроза збереженню самодержавного режиму. Генерал-губернатор призначався у регіон для швидкої адаптації території з урахуванням місцевих умов, для перетворення її у внутрішню російську губернію. На окраїнах Російської держави генерал-губернатор не стільки наглядав, скільки направляв, переслідуючи переважно політичні цілі: запобігти можливості збройного повстання і тісніше об'єднати край з імперією.

Досліджуваний період в історії держави і права України характеризується поширенням централізованої імперської влади на територію Правобережної України з використанням різних методів, у тому числі насильницької русифікації і модернізації управлінських структур, заохочення переїзду туди чиновників та поміщиків з російських губерній, що сприяли централізації найважливіших напрямків соціально-економічного,

релігійного і культурного життя специфічного національно-етнічного регіону. Утворення інституту Київського генерал-губернаторства було обумовлене низкою чинників, пов'язаних з особливостями розвитку даного краю: продовженням дії польсько-литовського законодавства, наявності багатоетнічного складу населення, відсутності підтримки нової влади з боку місцевої еліти, чиновництва, домінуючих католицької та уніатської церков, дефіцитом провладно налаштованих чиновників.

В історії розвитку генерал-губернаторств, як інституту державної влади в українських губерніях Російської імперії, відповідно до основних організаційно-правових характеристик діяльності, функцій та повноважень генерал-губернатора хронологічно виділяється два періоди: з початку ХІХ ст. до початку реформ 60-х рр. і друга половина ХІХ – початок ХХ ст. Найбільш яскраво це проявилось у створенні та функціонуванні Київського генерал-губернаторства: 1832 – 1863 рр. – створення і розвиток Київського генерал-губернаторства, викликане необхідністю концентрації влади в умовах кардинальної зміни ідеологічних засад щодо Західних губерній; формування основних функцій генерал-губернатора та визначення його правового статусу, який залежав більше від особистих стосунків з імператором, ніж від нормативно-правових актів; 1863 – 1914 рр. – генерал-губернаторство після придушення польського повстання 1863-1864 рр., коли імперська політика зросійщення регіону, набуваючи подальшого розвитку, визначала свої головні пріоритети у сфері землеволодіння та землекористування. Врешті боротьба з польським впливом у регіоні проводилася аж до ліквідації Київського генерал-губернаторства в 1914 році.

Специфікою українських територій в контексті теми дослідження стало функціонування тут інституту тимчасових генерал-губернаторств. Виникнення, формування й розвиток інституту тимчасового генерал-губернатора були наслідком мілітаризованості російського абсолютизму, його експансіоністської зовнішньої політики. Концентрація великих владних повноважень на значній території в руках високопоставленого сановника,

наділеного особистою довірою імператора і виведеного поза систему відомчого підпорядкування, була головною характеристикою тимчасових генерал-губернаторів, покликаних зберегти імперію від внутрішніх потрясінь. Протягом досліджуваного періоду спостерігається формування трьох моделей тимчасового генерал-губернатора на українських землях. Перша (70-і-80-і рр. XIX ст.) була спробою встановити «регіональні диктатури» в «гарячих точках» на півдні та сході України. При цьому тимчасові генерал-губернатори вирішували не тільки охоронні, а й загальноуправлінські завдання, керували кількома губерніями. Під час революції 1905-1907 рр. сформувалась інша модель тимчасового генерал-губернатора. Їх було призначено по імперії велику кількість, в усіх адміністративно-територіальних одиницях, де був введений той чи інший вид правового режиму виняткового стану. Принципи особистої довіри імператора, високого службового статусу, розповсюдження компетенції на декілька губерній не дотримувались. У обох випадках використання тимчасових генерал-губернаторів для боротьби з визвольним (соціальним та національним) рухом було приречене на невдачу через історичну безперспективність силових методів розв'язання докорінних суспільних протиріч. Воно продемонструвало відсталість форм і методів здійснення самодержавної влади від потреб соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку. Наочним підтвердженням цього стало запровадження на окупованих російською армією під час Першої світової війни західноукраїнських землях тимчасового генерал-губернаторства, використання брутальних русифікаторських засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Законодавчі акти

1. Громачевский С.Г. Ограничительные законы по землевладению в Западном крае с историческим обзором их, законодательными мотивами и разъяснениями. Изд. второе. Санкт-Петербург: [б. и.], 1904. 173 с.
2. Полное собрание законов Российской империи. 1-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 23: С 1789 по 6 ноября 1796. 969 с.
3. Полное собрание законов Российской империи. 1-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 24: С 6 ноября 1796 по 1798. 869 с.
4. Полное собрание законов Российской империи. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1853. Т. 27. Отд. 1: 1852. 801 с.
5. Полное собрание законов Российской империи. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1867. Т. 40. Отд. 1: 1865. 991 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1868. Т. 41. Отд. 1: 1866. 1079 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. 3-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1886. Т. 2. Отд. 1: 1882. 493 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. 3-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1888. Т. 6. Отд. 1: 1886. 368 с.

9. Полное собрание законов Российской империи. 3-е изд. Санкт-Петербург: Тип-я II отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1903. Т. 21. Отд. 1: 1901. 638 с.
10. Положение о военнопленных // Авербах О.И. Законодательные акты, вызванные войной 1914-1915 гг. Законы, манифесты, рескрипты, указы. Т.1. Петроград, 1915. С. 338-343.
11. Правила о местностях, объявляемых состоящими на военном положении // Свод законов Российской империи. В 16 т. Санкт-Петербург, 1892. Т.II. Прил. к ст. 23 Общего губернского учреждения.
12. Приказ по военному ведомству № 725 от 8 ноября 1914 г. // Авербах О.И. Законодательные акты, вызванные войной 1914-1915 гг. Законы, манифесты, рескрипты, указы. Т.1. Петроград, 1915. С. 676-677.
13. Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной Его Императорского Величества канцелярии / Под. ред. Н. Дубровина. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1895. Вып. 1. 169 с.
14. Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной Его Императорского Величества канцелярии / Под. ред. Н. Дубровина. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1896. Вып. 8. 488 .
15. Сборник циркуляров и инструкций Министерства внутренних дел за 1862, 1863 и 1864 годы / Собр. и издал с разрешения министра внутренних дел Д. Чудовский. Санкт-Петербург, 1873. 726 с.
16. Сборник циркуляров по Юго-Западному краю киевского, подольского и волынского генерал-губернатора генерал-адъютанта Н.В. Клейгельса. Киев: Типография Губернского статистического комитета, 1905. 102 с.
17. Собрание узаконений и распоряжений правительства. Санкт-Петербург, 1914. Отд. 1. 2368 с.

Мемуарні та звітно-статистичні джерела

18. Батюшков П.Н. Атлас народонаселения Западно-русского края по вероисповеданиям. Санкт-Петербург: Типография Товарищества «Общественная польза», 1863. 148 с.
19. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863): Переклад з французької на українську мову Зої Борисюк / Наук. ред. В. Шандра, Н. Яковенко. Київ: ІНТЕЛ, 1996. 416 с.
20. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва: Воениздат, 1983. 256 с.
21. Витте Ю.С. Воспоминания. В 3 т. / Ю.С. Витте. Москва: Соцэгиз, 1960. Т. 2 : (1894 – окт. 1905 : Царствование Николая II. 639 с.
22. Воронин А.Ф. Сборник Правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников Юго-Западного края. Санкт-Петербург: Тип. Правительствующего сената, 1865. 129 с.
23. Дмитро Дорошенко генерал-губернатор для Галичини і Буковини // Вістник Союзу визволення України. 1917. Ч. 150. С. 317.
24. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен: Українське в-во, 1969. 544 с.
25. Дондуков-Корсаков А.М. Мои воспоминания // Старина и новизна: Ист. сб. Санкт-Петербург, 1903. Кн. 6. С. 41–215.
26. Краткий очерк деятельности отдела эвакуации при главном комитете Всероссийского союза городов (Возникновение отдела). Москва: Б.в., 1916. 22 с.
27. Курлов П.Г. Гибель императорской России. Москва: Современник, 1992. 255 с.
28. Мировые войны XX века: В 4-х книгах. Первая мировая война: док. и мат. / [отв. ред. В.К. Шацило]. Москва: Наука, 2002. Кн. 2. 581 с.
29. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1 июля 1915 г. Киев: Б.и., 1916. 88 с.

30. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / Упор. В. Шевченко; [ред. кол. В.А. Смолій (голова), О.П. Реєнт (відповідальний редактор) та ін.]. Київ: «Видавництво «Кліо», 2015. 800 с.
31. Спиридович А.И. Записки жандарма. Москва: Мысль, 1991. – 263 с.

Наукові монографії і статті

32. Андреевский И. О наместниках, воеводах и губернаторах. Санкт-Петербург, 1864. 156 с.
33. Анучин Е. Исторический обзор развития административно-политических учреждений в России с «Учреждения» о губерниях 1775 г. до последнего времени. Санкт-Петербург: Типография МВД, 1872. 238 с.
34. Архипова Т.Г. Комитет Западных губерний (К истории политики царизма в отношении национальных окраин 1831-1848) // Труды МГИАИ. 1970. Т. 28. С. 512-528.
35. Бармак М., Джури́нська С. Генерал-губернатор у системі регіонального управління правобережними українськими землями (1825-1856) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2013. Вип. 1. С. 3–9.
36. Бармак М.В. Повноваження та діяльність губернських правлінь Волинської, Подільської та Київської губерній (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Краєзнавство. 2006. № 1–4. С. 145–149.
37. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. XVIII – пер. пол. XIX ст.). Тернопіль, 2007. 512 с.
38. Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы первой мировой войны. Москва: АИРО – XX, 2000. 263 с.

39. Білоконь М.В. Органи державного управління та місцеве самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 260 с.
40. Блинов И.А. Губернаторы: Историко-юридический очерк. Санкт-Петербург: Типо-литер К.А. Пентковского, 1905. 366 с.
41. Борисевич С.О. Поміщицьке землеволодіння і землекористування на Поділлі (1793-1830 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 3. С. 84-91.
42. Будницкий О.В. Терроризм в российском освободительном движении. Идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в.). Москва: РОССПЭН, 2000. 397 с.
43. Бутич М.І. До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. Вип.11. Київ: Наук. думка, 1985. С.45-50.
44. Великие реформы в России 1856-1874: Сб. / Под ред. Л.Г. Захаровой, Б. Эклоффа, Дж. Бушнелла. Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1992. 333 с.
45. Величенко С. Царський уряд в українських губерніях 1800-1914 рр. – всемогутність чи слабкість? // Україна Модерна. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського університету, 1998. Ч. 2-3. С. 219-224.
46. Всемирная история: В 24 т. Т.19. Первая мировая война / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. Минск, Харвест.; М.: АСТ, 2000. 511 с.
47. Высшие и центральные государственные учреждения России. Т.1. Санкт-Петербург: Наука, 1998. 302 с.
48. Градовский А.Д. Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России: Собр. соч. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1899. Т. 1. С. 299-338.

49. Григорьев В. Реформа местного управления при Екатерине II. Санкт-Петербург: Русского скоропечатня, 1910. 387 с.
50. Грукач В.О. Створення і особливості функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування в Київському генерал-губернаторстві у ХІХ ст. // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 456-463.
51. Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). Чернівці: Рута, 1998. С. 39–42.
52. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нарис політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
53. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ століття. Київ: Держполітвидав УРСР, 1954. 451 с.
54. Драгоманов М. Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876). Львів: З друкарні Івана Айхельбергера і Сп, 1909. 38 с.
55. Дякин В.С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья // Первая мировая война 1914-1918 / А.Л. Сидоров (Отв. ред.). Москва: Наука, 1968. С.227-238.
56. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. 3-е изд. Москва: Высшая школа, 1983. 352 с.
57. Зайончковский П.А. Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880-х годов. Москва: Издательство МГУ, 1964. 510 с.
58. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в ХІХ веке. Москва: Мысль, 1978. 228 с.
59. Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце ХІХ столетия. Москва: Мысль, 1970. 444 с.

- 60.Игнатъев Е. Россия и окраины. Санкт-Петербург: Б.и.,1906. 312 с.
- 61.Ільницький І. Діяльність цивільних органів влади Галичини у роки першої російської окупації (серпень 1914 р. – червень 1915 р.) // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Київ, 2015. Серія 6: Історичні науки, Вип. 13. С. 76–81.
- 62.Исаев И.А. История государства и права России. Москва: Изд-во БЕК, 1993. 462 с.
- 63.История государственного управления в России. Учебник / Отв. ред. В.Г. Игнатов. Ростов на Дону: Феникс, 1999. 544 с.
- 64.Історія держави і права України: Підручник. У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Т.1. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 648 с.
- 65.Київське генерал-губернаторство. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Київське_генерал-губернаторство
- 66.Крип'якевич І.П. Галичина під час російської окупації. Львів, 1915. 116 с.
- 67.Кузнецов И.В. История СССР. Эпоха капитализма (1861-1917 гг.). Москва: Наука, 2002. 638 с.
- 68.Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2013. Вип. 23/24. С. 194–200.
- 69.Лавров Ю. Маловідомі сторінки історії // Український історичний журнал. 1998. № 4. С. 17–24.
- 70.Лаптева Л.Е. Региональное и местное управление (вторая половина XIX века). Москва: Наука,1998. 151 с.
- 71.Лозовий Є. Реквізиція дзвонів в церквах та костьолах Східної Галичини в роки Першої світової війни // Україна в минулому. Київ; Львів, 1993. Вип. 4. С. 64–75.

- 72.Лисенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XV – начало XX века). Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Изд-во МПГУ, 2001. 354 с.
- 73.Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львівські історичні нариси. Львів: Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. С. 305–324.
- 74.Мак-Ки А. Сухой закон в годы Первой мировой войны: причины, концепции и последствия сухого закона в России 1914–1917 // Россия и Первая мировая война (материалы международного научного коллоквиума). Санкт-Петербург, 1992. С. 395–406.
- 75.Малоросійське генерал-губернаторство. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Малоросійське_генерал-губернаторство
- 76.Марахов Г.И. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине. Київ: Изд-во Киев. ун-та, 1967. 260 с.
- 77.Маркевич О.В. Губернське правління як місцева державна установа кінця XVIII – першої половини XIX ст. (на прикладі Волинської губернії) // Український історичний журнал. 2012. №3. С. 89-103.
- 78.Матханова Н.П. Генерал-губернаторы Восточной Сибири середины XIX века: В.Я. Руперт, Н.Н. Муравьев-Апостол, М.С. Корсаков. Новосибирск, 1998. 188 с.
- 79.Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в начале XIX в. Москва: Наука, 1989. 240 с.
- 80.Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I. Москва: Наука, 1998. 332 с.
- 81.Москаль Г.Г. Інститут тимчасових генерал-губернаторів в Україні у часи політичної кризи самодержавства кінця 70-х – початку 80-х рр. XIX ст. // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2001. Вип.15. С.126-131.
- 82.Москаль Г.Г. Правове становище генерал-губернатора в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах

- українських губерній) // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип.17. С.190-194
- 83.Москаль Г.Г. Тимчасові генерал-губернатори в роки першої російської революції 1905-1907 рр. на українських землях // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2001. Вип.16. С. 250-255.
- 84.Новоросійське генерал-губернаторство. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Новоросійське_генерал-губернаторство
- 85.Орлик С. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни // Карпатський край. 2017. № 1(9). С. 5–21.
- 86.Осипов И. На проломе. Очерки 1914–1922 гг. Перемышль; Нью-Йорк: Современная библиотека, 1922. 77 с.
- 87.Патер І.Г. Статус окупованих територій Галичини і Буковини в 1914 – 1917 рр. // Історія державної служби в Україні : у 5 т. Т. 1. Київ, 2009. С. 379-409.
- 88.Петрович І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915. Київ: Накладом вид-ва “Політична бібліотека”, 1915. 116 с.
- 89.Посохов С.И., Ярмыш А.Н. Губернаторы и генерал-губернаторы. Изд.2-е, испр. и доп. Харьков: Акта, 1996. 206 с.
- 90.Посохов С.І., Ярмиш О.Н. Генерал-губернаторство // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко. Київ, 1998. Т.1. С. 563-564.
- 91.Революционное народничество 70-х годов XIX в.: Сб. док. и материалов. Москва: Наука, 1965. Т.2. 1876-1882 гг. 470 с.
- 92.Россия в революционной ситуации на рубеже 1870-1880-х годов. Москва: Наука,1983. 559 с.
- 93.Русский консерватизм XIX столетия. Идеология и практика / В.Я. Гросул, Г.С. Итенберг, В.А. Твардовская, К.Ф. Шацило, Р.Г. Эймонтова. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 439 с.

94. Савченко В. Восточная Галиция в 1914-1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) // Вопросы истории. 1996. №11-12. С. 95-106.
95. Самарцев І.Г. Чорносотенці на Україні // Укр. істор журн. 1992. №1. С. 90-98.
96. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. Київ: Наукова думка, 1978. 191 с.
97. Соколов К. Очерк истории и современного значения генерал-губернатора // Вестник права. 1903. №7-8. С.17-40.
98. Тихомиров Л.А. Монархическая государственность. Москва: ГУП «Облиздат», ТОО «Алир», 1998. 672 с.
- 99.
100. Філінюк А.Г. правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
101. Хейфец М.И. Вторая революционная ситуация в России (конец 70-х – начало 80-х годов XIX в.): Кризис правительственной политики. Москва: Моск. университет, 1963. 237 с.
102. Хейфиц Ю.Я. Галиция. Политическое, административное и судебное устройство. Петроград, 1915. 78 с.
103. Чернуха В.Г. Внутренняя политика царизма с середины 50-х до начала 80-х годов XIX в. Ленинград: Наука, 1978. 248 с.
104. Четвертков А. М. К вопросу о правовом положении западных национальных районов в составе Российской империи в первой четверти XIX в. // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 1986. № 6. С. 65.
105. Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд // Студії Ін-ту української

- археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Вип. 2. Київ, 1998. 75 с.
106. Шандра В.С. Генерал-губернатор О.Г. Строганов про необхідність децентралізації управління в Російській імперії // Київська старовина. 2001. № 2. С. 80-89.
107. Шандра В.С. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2007. Випуск 1. С. 155-166.
108. Шандра В.С. Київське генерал-губернаторство (1832-1914): Історія створення та діяльності, архівний комплекс та його інформативний потенціал. Київ: Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства, 1999. 144 с.
109. Шандра В. С. Київський генерал-губернатор О.П. Безак. // Київська старовина. 1997. № 6. С. 95-105.
110. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство. 1802-1856: Функції, структура, архів. Київ: Держ. ком. архівів України, 2001. 356 с.
111. Шандра В.С. Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О.М. Дундукова-Корсакова (у 1968-1878 рр.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. 2003. Вип. 6. С. 193-213.
112. Шандра В.С. Формування бюрократії у Правобережних губерніях (ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 143-158.
113. Шумилов М.М. Местное управление и центральная власть в России в 50-х – начале 80-х годов ХІХ века. Москва: Прометей, 1991. 218 с.
114. Яремчук В. Державотворчий процес у Західній Україні та Перша світова війна // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали

міжнародної наукової конференції (14–15 травня 1998 р.). Київ, 1998. С. 90–96.

115. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Харків: Консум, 2001. 288 с.
116. Ярмыш А. Наблюдают неотступно...: Административно-полицейский аппарат и органы политического сыска царизма в Украине в конце XIX – начале XX вв. Київ: Юринформ, 1992. 186 с.